

O'ZMU XABARLARI

ВЕСТНИК НУУЗ

АСТА NUUZ

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI ILMIY JURNALI

JURNAL
1997 YILDAN
CHIQA
BOSHLAGAN

2024
1/4

Ijtimoiy-
gumanitar
fanlar turkumi

Bosh muharrir:

MADJIDOV I.U. – t.f.d., professor.

Bosh muharrir o'rinbosari:

ERGASHOV Y.S. – f-m.f.d., professor.

SHIRINOVA R.X. – fil.f.d., professor.

Tahrir hay'ati:

Sagdullayev A.S. – t.f.d., akademik.

Ashirov A.A. – t.f.d., prof.

Balliyeva R. – t.f.d., prof.

Malikov A.M. – t.f.d., prof.

Yusupova D.Y. – t.f.d., prof.

Yunusova X.E. – t.f.d., prof.

Murtazayeva R.H. – t.f.d., prof.

Mo'minov A.G. – s.f.d., prof.

Abdulayeva N.B. – f.f.d., prof.

Madayeva Sh.O. – f.f.d., prof.

Tuychiyev B.T. – f.f.d., prof.

Utamuradov A. – f.f.n., prof.

Muxammedova D.G. – psix.f.d., prof.

Boltaboyev H. – fil.f.d., prof.

Rahmonov N.A. – fil.f.d., prof.

Siddiqova I.A. – fil.f.d., prof.

Sa'dullayeva N.A. – fil.f.d., dots.

Arustamyan Y.Y. – fil.f.d., dots.

Pardayev Z.A. – fil.f.f.d., PhD.

Mas'ul kotib: **PARDAYEV Z.A.**

TOSHKENT – 2024

MUNDARIJA

Tarix

Barotov S. Ashtarxoniyalar davrida Buxoro xonligida hunarmandchilikning ahvoli.....	4
Ibadullayeva G. Millatlar o'rtasidagi diniy bag'rikenglik masalasi - taraqqiyot garovidir.....	7
Mirsoatova S. Farg'ona vodiysi tosh davri arxeologiyasining ilk tadqiqotlari borasida.....	10
Rajabova R. Mutasavvif allomalar asarlarida bag'rikenglik asoslarining aks etishi.....	13
Salomov I. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekistonda tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari rivoji.....	16
Xamidova M. Temuriylar davrining Qashqadaryo vohasidagi me'moriy obidalar tarixidan.....	20
Xoliqulov P. O'zbekistonning eng yangi tarixi fanini o'qitish bugungi kunning dolzarb masalasi.....	24
Hayitov U. Fayzulla Xo'jayevning 1920 yilgi ijtimoiy-siyosiy faoliyati.....	26
Zhang A. The historical significance of ban Chao's governance of the Western regions.....	29
Falsafa. Pedagogika. Psixologiya. Metodika. Sotsiologiya. Siyosiy fanlar. Islomshunoslik	
Abdirakhimova M. Pedagogical mechanisms of forming the lingua methodical experiences on students.....	33
Abdullaeva F. Turizm terminologiyasini o'qitishning o'ziga xos jihatlari.....	36
Abdumannatova A. Talabalarda musiqa turizmi vositasida tolerantlikni rivojlantirishda tarbiyaviy tadbirlarning o'rni.....	39
Abduraxmonova S. Pedagogik amaliyot — talabalarni ota-onalar bilan hamkorlik qilishga tayyorlashning ilmiy nazariy asoslari.....	43
Ablazov E. Mediamadaniyat va mediafalsafaning o'zaro aloqadorligi.....	46
Avazov S. O'zbekistondagi mehnat migratsiyasi yo'nalishlari va sabablari.....	50
Akbaraliyeva A. Bo'lajak psixolog-mutaxassislarining professional sifatleri shakllanishining psixologik determinantlari.....	53
Akmalova A. Raqamlashtirish sharoitida talabalar intellektual salohiyatini rivojlantirish.....	56
Alikulova M. The value of literature education in the 21st century.....	59
Aminova N. Frensis bekon falsafasida bilim kuch sifatida.....	62
Amirova N. Pedagogik faoliyatda kasbiy motivlarni shakllanishining psixologik shart-sharoitlari.....	65
Atakav I. Mantiqiy fikrlash asosida o'quv topshiriqlari orqali tarbiya fanini o'qitishning innovatsion usullari.....	68
Ahmedova M. Проблемы обучения языку специальности студентов гуманитарных направлений.....	72
Ahmedova S. Parlamentarizm tushunchasi va uning ilmiy talqinlari.....	75
Babayev T. Siyosiy kommunikatsiya tizimida xalq bilan muloqotning rivoji.....	78
Babaeva H. Библиотека как основной источник ресурсов развития самообучения у студентов в Ювяскюльском университете.....	81
Bekchanova K. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmasi rivojlanishining o'ziga xosligi.....	83
Bolliyev K. Uzlüksiz ta'lim jarayonida texnologiya fani o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish metodikasi.....	86
Boltayeva D. Media makonda radikalizm shakllanishining nazariy-metodologik asoslari.....	89
Valiyeva Z., Tursunova N. Ekologiya va uning inson faoliyatidagi o'rni.....	92
Do'styorova S. Milliy o'zlikni anglashning inson ma'naviy dunyosini rivojlanishidagi ahamiyati.....	95
Jamoliddinova N. Differentiated instructions: utilising tiered activities in EFL classes.....	98
Jumaniyazova I. Psixologik salomatlikning asosiy tushunchalari va mohiyati.....	101
Ismanova A. Yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishning pedagogik tahlili.....	104
Kazimova J. Роль воспитателя в формировании эмоционального благополучия детей дошкольного возраста.....	108
Kamalova H. Анализ феномена бедности в контексте социальных теорий.....	111
Karimov B. Jismoniy tarbiya darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning ilmiy – pedagogik asoslari.....	114
Kudaybergenov S. Ilm – ijtimoiy barqarorlik tamoyili.....	117
Qayumova M. O'simliklar hujayrasida plazmoliz va deplazmoliz jarayonlarini o'rganishda biologiya va fizika fanlarining integratsiyasi.....	120
Qayumova S. Maktab o'quvchilarida art- terapiyadan foydalanishning rivojlanishidagi ijtimoiy tarixiy ahamiyati.....	123
Mamatkarimova B. Sirtqi ta'lim yo'nalishi talabalarining professional leksikasini rivojlantirishdagi ustuvor yo'nalishlar.....	126
Mixliyeva G. Erkinlik va mas'uliyat tushunchalari to'g'risida turli qarashlar.....	129
Muydinov D. Yevropaning migratsiya siyosati tajribasining MDH mintaqasi uchun ahamiyati.....	132
Mullaboyeva N., Rustamova T. Yetuklik yoshidagi ayollarda yolg'izlik muammosini o'rganilishi.....	136
Muratov B. Методы и приемы обучение русскому языку на материале произведений В. М. Шукшина.....	139
Musoyeva A. Ta'limni boshqarish tizimlari va raqamli kutubxonalarning ilmiy yozuv kompetensiyasini oshirishdagi ahamiyati (AQSh misolida).....	142
Musurmonova Sh. Milliy qadriyat – milliy tarbiyaning bosh mezonlari.....	145
Nazarov A. XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Turkistonda ma'rifatparlik–maktabchilik g'oyasining shakllanishida jadid ma'rifatparvarlarining roli.....	148
Nasrullayeva A. Yoshlarda turmush qurishga nisbatan ijtimoiy fobiya shakllanishining psixologik omillari.....	152
Nizamova Sh. Mamlakatimizda boks mashhur rivojlanayotgan sport turlaridan biri.....	156
Nomozov H. Theoretical aspects of the organization of the training system based on mobile educational technologies.....	159
Rizayeva G. Bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy kompetentligini rivojlantirishda boshqaruv madaniyatini shakllanishi.....	162
Ruzikulova N. Boshlang'ich sinflarda topishmoq va maqol janrini o'rganish masalalari.....	165
Rustamov I. Ibn Sino falsafiy qarashlarini o'rganilish tarixidan.....	169
Saliyeva N. Yoshlar ideosferasini rivojlantirishda g'oyaviy tarbiya va mafkuraviy omillarning ijtimoiy-siyosiy ahamiyati.....	172
Sa'dullayev A. O'smir kurashchilarda xavotirlanish hissinin yengishda irodaviy sifatlarni shakllantirish aspektlari.....	176
Smetova J. Talabalarni tarbiya fanidan mustaqil ta'lim bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.....	179
Soatov I., Temirova M. Perceptions and challenges encountered by teachers who are currently struggling to implement english as a medium of instruction at denau institute of entrepreneurship and pedagogy.....	183
Soqiyev X. Axborotlashgan jamiyatda shaxs shakllanishining zamonaviy tendensiyalari.....	186
Suvanova D. Estetik madaniyat va uning ijtimoiy-falsafiy masalalari.....	189
Suleymanova T. O'smirlardagi suicidal xulq-atvorning psixologik diagnostikasi va korreksiyasi imkoniyatlari.....	192
Suyunova N. Mortimer Adlarning ta'lim va o'qitish haqidagi konsepsiyasining tizimli tahlili.....	195
Tanikulov J. Jamoatchilik fikrini o'rganish metodologiyasi (media axborot tizim misolida).....	199

Tilakova Sh. Biologiya fanini o'qitish samaradorligini oshirishda virtual laboratoriya mashg'ulotlarini qo'llash.....	202
To'rayev R., Abilov S., Mamayusufov M. Bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish metodikasi.....	204
Turobov Y. Markaziy Osiyoda qadimgi davlatchilik ta'limotlarining vujudga kelishi, falsafiy g'oyalar evolyutsiyasi	207
Uktamov N. Zamonaviy o'zbek jamiyatida ijtimoiy kapitalni shakllantirish va rivojlantirishning zarurati.....	210
Umurzoqov D. Etnik o'zaro munosabatlar millatlararo barqarorlikni ta'minlashning muhim omili sifatida	213
Usmonov S. Globallashtirish va yoshlar siyosati masalalari.....	217
Файзуллаева Н. Личностно-ориентированный подход в обучении английскому языку	220
Хамракулова К. Oiladagi zo'raonliklarni oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha tushuntirish ishlarining o'ziga xos xususiyatlari	223
Xolmatov Sh. O'zbekistonda gender tenglik falsafasini huquqiy namoyon bo'lishi.....	226
Xushnazarova M. Volontyorlik (ko'ngillilik) faoliyatining innovatsion shakllari va ularning pedagogik tahlili.....	229
Шамсутдинова Н. Идейная основа мистических мировоззрений Ибн Сины	233
Шарифходжаева Н. Влияние Мухаммада Али Джинны на формирование идеологии Пакистана.....	237
Egamberdiyeva Y. O'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi qo'shma faoliyatida boshlang'ich ta'lim mazmunini o'zgartirish fenomeni	240
Ergashev Sh. Yoshlarimiz orasida jinoyatchilik va diniy ekstremizmning oldini olish davr talabi	244
Erqulov Z. Ekologik oqibatlarini bartaraf etishda ma'naviy-intellektual omillarni rivojlantirish xususiyatlari.....	247
Yusupov R., Isomiddinov S. O'zbekiston qonunchiligida inson huquqlarining kafolati.....	250
Yadgarova S. Atrof-muhitni muhofaza qilishda ekologik ko'nikmalarning o'rni	254
Yakubov U. Talabalarning menejerlik kompetensiyasini rivojlantirish imkoniyatlari	257

Filologiya

Absalamova G. Ingliz va fransuz terminologiyasining nazariy konsepsiyalari.....	261
Akbarxodjayeva F. Ommaviy axborot vositalarida tibbiyot terminlarining voqelanishiga doir qarashlar	264
Акимниязова Г. Отражение торговых практик и купечества в Каракалпакском фольклоре	267
Alimova N. Ingliz tili fanini o'qitishda ta'limni individuallashtirishning mavjud holati va uni takomillashtirish yo'llari	270
Artikova N. The role of dialogic discourse in the formation of incomplete sentences	273
Aronova M. Tibbiy diskurs tavsifi: yondashuv va tasniflar.....	276
Babaeva S. Shakespeare's influence on modern world literature.....	279
Babajanova A. Boris Pasternak va Abdulla Oripov she'riyatida bahor mavzusi	282
Baltayeva N. Ingliz tilini o'qitishda sinonim so'zlarining o'xshash va farq qiluvchi jihatlarini o'zlashtirishni shakllantirish.....	285
Baxtiyorova M. Onomastik konsept tushunchasi.....	288
Boboyeva M. Ingliz va o'zbek tillarida so'z birikmalari tizimida derivatsion jarayonning kechishi.....	292
Bobojonova Sh. Linguoculturology and concept	296
Bobokalonov R., Rustamova F. Astronomik va kosmologik so'zlarning komparativ-diskursiv tahlili.....	300
Boqiyeva M., Ochilova N. Linguopragmatic analysis of language units with the meaning of negation in english and uzbek	303
Davronova Z. Methods of using realities in a fiction text.....	306
Daliev M. Lisoniy terminlarning shakllanishida kognitiv jarayonlarning ahamiyati	309
Jumaniyozov Z., Masharipova Y. Tarjimaga lingvokulturologik yondashuv	312
Jo'rayev A. Minnatdorchilik bildirish nutqiy janri tasnifi masalasi	315
Israilova S. Qozoq, turk va o'zbek tillarida "Ko'k yadroli birliklarning semantikasi"	318
Машарипова С. Характеристика сочинительных союзов по строению и употреблению	321
Nazarov S. Tilshunoslikda so'z va so'z birikmasiga ta'rif va tavsif.....	324
Oblaqulova D. The process approach to enhance students' writing skill in english classroom	326
Obruyeva G. Atoqli ot komponentli frazeologik birliklarning semantik maqomi	329
Pulatova M. Kristofer Marlo, Abdulla Oripov va Pirmqul Qodirov yaratgan Sohibqiron Temur obrazlarining qiyosiy tahlili ..	332
Po'latova S. Mif va asotirlarga xos leksik birliklarni lingvomadaniy tahlili	336
Raxmonova Z. Ingliz tilida baxtlilik va baxtsizlik konseptual binar oppozitsiyasi verbalizatorlarining semantik maydoni masalalari	339
Raxmonova Sh. Erkin Vohidov g'azaliyotida vaslning o'rni	342
Raxmatova B. Translation problems of english legal discourse	345
Saloxiddinov M. Tugallanganlikning grammatik ko'rsatkichlari.....	348
Saparova M. O'zbek tili tezaurusida ot so'z turkumiga oid so'zlarning ma'naviy kategoriyalashtirish masalasi	351
Safarova N. Tilshunoslikda interferensiya hodisasi va uning shakllanishi haqida olimlarning qarashlari	354
Солнева М. Фонетический аспект в паралингвистике	357
Tilavov Sh. Ingliz va o'zbek tillarida tipologik nisbat kategoriyasi	360
Ubaydullayev A. Mumtoz adabiyot qo'lyozma manbalarning lingvistik tadqiqi ("Devoni hikmat" asari misolida).....	363
Umurzoqova M. Lisoniy shaxs tushunchasining lingvomadaniy aspektida o'rganilishi	367
Usmonova Z. Tarixiy voqelik tasvirida fakt va talqin muammosi (Xurshid Davron lirikasi misolida).....	370
Egamberdieva Sh. The analysis of language of advertising discourse based on english advertising texts	373
Erdanova S. Development of discursive thinking and discursive speech	376
Яхшибоева Н. Лингвистический анализ использования рекламы и туристической речи в текстах	380

UDK:94(575.1)

Rohila RAJABOVA,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail:rohilazakirovna@gmail.com

O'zMU professori B.To'ychiyev taqrizi asosida

REFLECTION OF THE FUNDAMENTALS OF TOLERANCE IN THE WORKS OF SUFI SCIENTISTS

Annotation

This article analyzes the ideas of tolerance in the works of Sufi scholars who lived and worked during the Mangit period, and reveals their significance in the education of youth.

Key words: Sufism, manuscript, Naqshbandiya-Mujaddidiyya, Sufi, sheikh, Futuwwat, youth, tolerance.

ОТРАЖЕНИЕ ОСНОВ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ТРУДАХ СУФИЙСКИХ УЧЁНЫХ

Аннотация

В данной статье анализируются идеи толерантности в трудах учёных-суфиев, живших и творивших в период Мангита, и раскрывается их значение в воспитании молодёжи.

Ключевые слова: суфизм, рукопись, Накшбандия-Муджаддида, суфий, шейх, Футувват, молодость, толерантность.

MUTASAVVIF ALLOMALAR ASARLARIDA BAG 'RIKENGLIK ASOSLARINING AKS ETISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Mang'itlar davrida yashab faoliyat olib borgan mutasavvif allomalarning asarlarida yoritilgan bag'rikenglik g'oyalari tahlil qilingan va ularning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tasavvuf, qo'lyozma, naqshbandiya-mujaddidiya, sufiy, shayx, futuwwat, javonmardlik, bag'rikenglik.

Kirish. Bugungi kunda tasavvuf ta'limotining tarixiy shakllanish jarayonlarini tadqiq etish, tasavvufga oid manbalarni xolisona o'rganish barobarida uning bugungi globallashuv sharoitida insonlar hayotida tutgan o'rini ko'rsatib berish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, diniy va dunyoviy qarashlar uyg'unligidan iborat tasavvuf ta'limotining to'g'ri talqini bir jihatdan turli mutaassib ekstremistik g'oyalarga qarshi turishga xizmat qilsa, uning noto'g'ri talqini turli tariqatchilik harakatlariga asos yaratib beradi. Uzoq asrlar davomida xalqimiz ma'naviyatini boyitishga xizmat qilgan Movarounnahr tasavvuf ta'limoti XVIII asrdan boshlab islom mamlakatlarida mutaassib g'oyalar asosida shakllanib, bugunga qadar tobora avj olib borayotgan salafiylik, jihodchilik hamda boshqa oqim va harakatlarga qarshi turishda ma'naviy to'siq vazifasini bajarib kelgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Movarounnahr tasavvufi boshqa yurt tasavvuf ta'limotlaridan o'ziga xos xususiyatlari, maqsad va yo'nalishlari, usul va uslubi bilan farqlanib turgan. Zero, tarixan Turon zaminida shakllangan bag'rikenglik tamoyillariga yo'g'rilgan o'lka tasavvufi asrlar davomida turli din, millat va madaniyat vakillari yonma-yon totuv yashab kelishlariga o'z hissasini qo'shib kelgan. Ayniqsa, Movarounnahrda yirik tariqat hisoblangan naqshbandiyani boshqa tariqatlardan farqlab turuvchi, tarkidunyochilik emas, ijtimoiy faol hayot tarziga undovchi «Dil ba yoru, dast ba kor» shiori ostida shakllangan ilmiy-ma'naviy merosini diqqat bilan o'rganish qadriyatlarimizga yuksak e'tibor berilayotgan bir vaqtda muhim ahamiyat kasb etadi. Binobarin, naqshbandiya tariqatida yuksak ma'naviy mezonlar, insoniy fazilatlar haqidagi ta'limotning kundalik hayot va oddiy insonlar turmush tarziga yaqinlashtirilgani uning tadrijiy taraqqiyotiga hamda har qanday zamon va makonga mos kelishiga zamin yaratgan deyish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tasavvufga oid manbalarda yoritilgan axloqiy tamoyillar orasida bag'rikenglikning

alohida o'rni bor. Islom dini bag'rikenglikka targ'ib qiluvchi din ekanligi shubhasiz. Afsuski, so'nggi paytlarda islom nomidan turli buzg'unchilik, odamlar orasida xavf va qo'rquv uyg'otish, tinch aholi qonini to'kish, mol-mulkiga ziyon yetkazish kabi qabih ishlarni amalga oshirayotgan ayrim toifalar ko'payib bormoqda. Prezidentimiz bu haqda "Biz muqaddas dinimizni zo'ravonlik va qon to'kish bilan bir qatorga qo'yadiganlarni qat'iy qoralaymiz va ular bilan hech qachon murosala qila olmaymiz" [1], degan edi.

Mang'itlar davri tarixchisi Abdulazim Somiy o'zining asarlarida adolat, tenghuquqlilik va bag'rikenglik xususida ma'lumotlar keltirib, bir paytlar qudratli bo'lgan Buxoro davlati butunlay tanazzulga yuz tutishining sababi ham adolatsizlik deb hisoblaydi va o'zining fikrini izohlash uchun mang'it amirlarining hukmronlik davridagi bo'lib o'tgan voqealarni eslaydi. Masalan, Somiy Amir Muzaffar davrida adolatsizlik namoyishlari tez-tez sodir bo'lganini. Amir Muzaffarning takabburligi va uning jilovsiz va buzuq hayot tarzi va odamlarga nisbatan shafqatsiz munosabati to'g'risida gapiradi. Somiyning fikriga ko'ra, uning bunday xulqi Buxoro davlatini inqirozga olib keldi. Somiyning so'zlariga ko'ra, inqirozning sabablaridan yana biri – uning qo'l ostidagi odamlarga nisbatan adolat saqlanib qolmaganligi va shu sababli davlatga "Xudoning g'azabi" tushganligidir [2].

Musoxon Dahbediyning "Navodir ul-maorif" asarining to'rtinchi "Dar zikri haqiqati piri va murid" faslida ibodat va ilm olishlikda yolg'izlikka emas, balki jamoa bo'lishlikka targ'ib qiladi. Musoxon Dahbediy: "Bizning tariqatimiz suhbatdur va xayriyat jamiyatdadur. Jamiyat suhbatda bu shart bilanki bir-biriga naf' bo'lur va agar jami bu yo'l soliklari bir-biri bilan suhbat tutsalar, unda ko'p xayru barokat bo'lur"[3], deydi. Suhbat usuli, uning ta'kidlashicha, jamoa bilan birga bo'lish, fikr almashish va hamroh tutinishni taqozo etadi. Bu usul esa, yolg'izlik va xilvatni yoqtirmaydi va insonni hamjihatlikka da'vat etadi.

Tahlil va natijalar. Islom tarixi va madaniyati taraqqiyotida bag'rikenglik masalasi asosiy tamoyillardan bo'lib, bu borada mutasavviflar va sufiy shayxlar o'z qarashlari va g'oyalari islom asoslariga tayangan holda manbalarda bayon etganlar. Islom tarixi va madaniyatining rivojlanish tarixi qo'lyozma manbalar asosida tadqiq qilinganda "Bag'rikenglik" tushunchasi adolat va sabr tushunchalari bilan chambarchas bog'liq ekanligi asoslandi. Bag'rikenglikning asosi – adolat ekan, jamiyatdagi qonun-qoidalar va huquqiy normalarni jamiyat a'zolari orasidagi turli din, millat hamda irq vakillari orasida birdek adolat bilan qo'llash, boshqalarning diniy yoki ma'lum o'zlariga xos, qonunga xilof bo'lmagan harakat va tadbirlariga, tutumlariga chiroyli munosabatda bo'lish, g'azab yoki nafratni "izhor" qilmaslik tushuniladi.

Qur'oni Karimda "Adolat" tushunchasi juda ko'p oyatlar mazmunida nozil qilingan.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

"Darhaqiqat, Alloh omonatni o'z egalariga topshirishingiz va odamlar o'rtasida hukm qilganingizda adolat bilan hukm qilishingizga buyurur. Albatta, Alloh sizlarga yaxshigina nasihat qilur. Albatta, Alloh eshituvchi va ko'ruvchi zotdir"[4], deb marhamat qiladi.

Yuqoridagi oyat mazmunidan, Alloh har bir masalada adolatli bo'lishlikni buyurgan. Bag'rikenglik orqali turli millat va din vakillari orasida muhabbat uyg'onadi. Bu esa mamlakat taraqqiyoti, tinch-totuv hayotning muhim asosidir. Imom Daylamiydan rivoyat qilingan hadisi sharifda Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam: "Imonning afzali sabr va bag'rikenglikdir", deb marhamat qilganlar [5]. Ushbu hadis insonni har qanday mutaassiblikdan qaytaradi va bag'rikenglikka chaqiradi.

Har bir din o'z idoshini millati, irqi va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar, birdamlikka, o'zaro yaxshilik qilishga undaydi. Jumladan, islom dinidagi "jamoatdan ajralmaslik", "odamlarning yaratgan oldidagi tengligi" g'oyasi buning yorqin misolidir. Barcha insonlar jinsi, irqi, rangi, ijtimoiy kelib chiqishiga qaramay, barobar hisoblanadi. Bu haqda hadislarida: "Insonlar taroq tishlari kabi tengdirlar. Arabning boshqa xalqlardan, oqning qoradan, erkakning ayoldan ustunligi yo'q. Faqat, taqvoda xolos", deyilgan [6].

Islom dini teng huquqlilikka targ'ib qiluvchi ta'limot ekanligi borasida ko'p manbalarda ta'kidlangan. Masalan, mang'itlar davri manbalarida azon va namoz masalasida ko'p ma'lumotlar keltirib o'tilgan bo'lib, masjidida azon chaqirilishi bilan Allohga ibodat qilmoqchi bo'lganlar darhol to'planishlari va ularning kim o'zarga emas, ibodatga shosholishlari tahsinga sazovor amallardan ekanligi ta'kidlanadi. Haqiqatda, musulmonlar bir kunda besh vaqt bir safda, yonma-yon turib namoz o'qiydi. Bir imomga iqtido qilib, ruku' va sajda qiladi. "Islomiy tenglik namozda eng chiroyli suratda namoyon bo'ladi" [7]. Islom dinining turli millatga mansub shaxslarni birodarlik tizimida birlashtiruvchi amaliy kuchligini boshqa ibodatlar va amallardan ham ko'rish mumkin.

Mang'itlar davrida insonlar o'rtasidagi tabaqalanishga islom dini ulamolari va tariqat peshvolari qarshi bo'lgan va mintaqadagi jamiyatni birlikka, birdamlikka chaqirgan va teng huquqlilikka da'vat qilgan. Tasavvuf ilmida va tariqatda bunday bag'rikenglik va birdamlik asosiy g'oya va mafkuraning negizi bo'lgan. Bag'rikenglik tasavvufda insonning ma'naviy kamolot sari yuksalishida va jamiyatning tinchligini ta'minlashda hamda insonlararo birodarlik ruhini yoyilishida eng asosiy tamoyillardan biri bo'lganligini hozirgi zamon tasavvufshunoslari ham ta'kidlab o'tmoqda [8].

Islom dini ta'limotiga ko'ra, Alloh bandalarini bir-birlari bilan tanishib, tinch-totuv va ahillikda hayot

kechirishga buyurgan. Islom dinining muqaddas kalomi Qur'oni karimda:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

"Ey, insonlar! Darhaqiqat, Biz sizlarni bir erkak (Odam) va bir ayol (Havvo)dan yaratdik hamda bir-birlaringiz bilan tanishishingiz uchun sizlarni (turli-tuman) xalqlar va qabila (elat)lar qilib qo'ydik. Albatta, Alloh nazdida (eng azizu) mukarramrog'ingiz taqvodorrog'ingizdir. Albatta, Alloh biluvchi va xabardor zotdir" [9], deb marhamat qilingan.

Yuqoridagi oyatning mazmunini tahlil qiladigan bo'lsak, insoniyatning asli bir: hamma Odam Ato va Momo Havodan tarqalgan. Ayni chog'da, Alloh taolo ularni turli xalqlar va qabilalarga ajratib qo'ygan. Insonlar turli xalq va qabilalarga bo'linishining sababi o'zaro tanishish, hamkorlik qilish va bir-birlariga nisbatan adolatli bo'lishlikdir. Islom dini boshqa din vakillariga ham hurmat bilan munosabatda bo'lishni o'rgatgan. Ma'lumki, Islom o'zidan oldingi samoviy dinlarni ehtirom qilish bilan cheklanmay, o'sha din ahllariga cheksiz muruvvat ko'rsatgan. Ularning haq-huquqlarini qonun bilan mustahkamlab qo'ygan. Asrlar davomida bu qoidalarga amal qilib yashagan musulmonlar oralarida yashaydigan ahli zimmaga [10] muruvvat ko'rsatib, butun insoniyatga o'rnatib bo'lib kelishgan. Islom ilk davridanoq sobiq dinlarga hech qanday tazyiq o'tkazmadi, turfa mazhab va mafkuralarga qarshilik ko'rsatmadi. Islom birinchi kunlardanoq diniy bag'rikenglik muruvvat va tinchlikning olamshumul shiorlarini o'rtaga tashladi, bu haqida naqshbandiya tariqatida: "barcha samoviy dinlar bir manba, bir buloqdan suv ichadi, hamma payg'ambarlar birodardirlar, risolatda ular o'rtasida hech qanday afzallik yo'q, e'tiqodga, dinga majburlash mumkin emas, ilohiy diyonatlarning barcha ibodatxonalari himoya va mudofaa qilinishi kerak, dinlardagi itiloflar qotillik va adovatlariga sabab bo'lmasligi, yaxshilik, silai rahmdan to'smasligi lozim"[11], degan fikr ilgari surilgan.

Yuqoridagi fikrimizni Qur'oni karimdagi oyatlar ham isbotlaydi:

لَا يَنْهَىٰكُمْ اللَّهُ عَنْ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوا فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخَرِّجُواكُم مِّن دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

"Din to'g'risida sizlar bilan urushmagan va sizlarni o'z yurtningizdan (haydab) chiqarmagan kimsalarga nisbatan yaxshilik qilishingiz va ularga adolatli bo'lishingizdan Alloh sizlarni qaytarmas. Albatta, Alloh adolatli kishilarni sevar" [12].

Alloh taolo bu oyati karimada mo'min-musulmonlarni boshqa millat va din vakillariga yaxshi munosabatda bo'lishga buyuradi va ularga nisbatan adolatli bo'lish lozimligini ta'kidlaydi. Jumladan, samarqandiy faqih Abu Lays Samarqandiy "Bahrul ulum" nomli tafsir kitobida ushbu oyat tafsirida: "O'zga din vakillari bilan bordi-keldi qiling, ular bilan adolatli muomala qiling", deb qayd qilgan. Movarounnahrlik mashhur mufassir Abul Barakat Nasafiy "Madorikut tanzil" asarida mazkur oyat sharhida: "O'zga din vakillariga ehtirom ko'rsating, ularga so'z bilan ham, ish bilan ham yaxshi muomalada bo'ling", deb bayon etgan.

Tasavvuf ta'limoti nazariyotchilari ham har bir kishining qaysi dinga mansubligidan qat'iy nazar, avvalo, uning insonligi uchun odamiylik nuqtai nazaridan hurmat qilish lozimligini ta'kidlagan. Mang'itlar davri tarixchilari bag'rikenglikni shunday izohlashgan: "Masihiyalar, yahudiylar va musulmonlar hukumat ishlarida birga ishlar edilar" [13]. Bu kabi misollarni tarixchilar manbalaridan ko'plab keltirish mumkin. Muhiddin Baqiyning "Va'z ul-ahbob" asarida ham Buxoro amirligidagi turmush tarzi haqida quyidagi ma'lumotlar keltirilgan:

Mexmonon, sayyoxon, olimon meoyand.

Onho dilkushod va kushodadil hastand [14].

Tahlil va natijalar. Islom tarixi va madaniyati taraqqiyotida bag'rikenglik masalasi asosiy tamoyillardan bo'lib, bu borada mutasavviflar va sufiy shayxlar o'z qarashlari va g'oyalari islom asoslariga tayangan holda manbalarda bayon etganlar. Islom tarixi va madaniyatining rivojlanish tarixi qo'lyozma manbalar asosida tadqiq qilinganda "Bag'rikenglik" tushunchasi adolat va sabr tushunchalari bilan chambarchas bog'liq ekanligi asoslandi. Bag'rikenglikning asosi – adolat ekan, jamiyatdagi qonun-qoidalar va huquqiy normalarni jamiyat a'zolari orasidagi turli din, millat hamda irq vakillari orasida birdek adolat bilan qo'llash, boshqalarning diniy yoki ma'lum o'zlariga xos, qonunga xilof bo'lmagan harakat va tadbirlariga, tutumlariga chiroyli munosabatda bo'lish, g'azab yoki nafratni "izhor" qilmaslik tushuniladi.

Qur'oni Karimda "Adolat" tushunchasi juda ko'p oyatlar mazmunida nozil qilingan.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

"Darhaqiqat, Alloh omonatni o'z egalariga topshirishingiz va odamlar o'rtasida hukm qilganingizda adolat bilan hukm qilishingizga buyurur. Albatta, Alloh sizlarga yaxshigina nasihat qilur. Albatta, Alloh eshituvchi va ko'ruvchi zotdir"[4], deb marhamat qiladi.

Yuqoridagi oyat mazmunidan, Alloh har bir masalada adolatli bo'lishlikni buyurgan. Bag'rikenglik orqali turli millat va din vakillari orasida muhabbat uyg'onadi. Bu esa mamlakat taraqqiyoti, tinch-totuv hayotning muhim asosidir. Imom Daylamiydan rivoyat qilingan hadisi sharifda Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam: "Imonning afzali sabr va bag'rikenglikdir", deb marhamat qilganlar [5]. Ushbu hadis insonni har qanday mutaassiblikdan qaytaradi va bag'rikenglikka chaqiradi.

Har bir din o'z idoshini millati, irqi va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar, birdamlikka, o'zaro yaxshilik qilishga undaydi. Jumladan, islom dinidagi "jamoatdan ajralmaslik", "odamlarning yaratgan oldidagi tengligi" g'oyasi buning yorqin misolidir. Barcha insonlar jinsi, irqi, rangi, ijtimoiy kelib chiqishiga qaramay, barobar hisoblanadi. Bu haqda hadislar: "Insonlar taroq tishlari kabi tengdirlar. Arabning boshqa xalqlardan, oqning qoradan, erkakning ayoldan ustunligi yo'q. Faqat, taqvoda xolos", deyilgan [6].

Islom dini teng huquqlilikka targ'ib qiluvchi ta'limot ekanligi borasida ko'p manbalarda ta'kidlangan. Masalan, mang'itlar davri manbalarida azon va namoz masalasida ko'p ma'lumotlar keltirib o'tilgan bo'lib, masjidida azon chaqirilishi bilan Allohga ibodat qilmoqchi bo'lganlar darhol to'planishlari va ularning kim o'zarga emas, ibodatga shosholishlari tahsinga sazovor amallardan ekanligi ta'kidlanadi. Haqiqatda, musulmonlar bir kunda besh vaqt bir safda, yonma-yon turib namoz o'qiydi. Bir imomga iqtido qilib, ruku' va sajda qiladi. "Islomiy tenglik namozda eng chiroyli suratda namoyon bo'ladi" [7]. Islom dinining turli millatga mansub shaxslarni birodarlik tizimida birlashtiruvchi amaliy kuchligini boshqa ibodatlar va amallardan ham ko'rish mumkin.

Mang'itlar davrida insonlar o'rtasidagi tabaqalanishga islom dini ulamolari va tariqat peshvolari qarshi bo'lgan va mintaqadagi jamiyatni birlikka, birdamlikka chaqirgan va teng huquqlilikka da'vat qilgan. Tasavvuf ilmida va tariqatda bunday bag'rikenglik va birdamlik asosiy g'oya va mafkuraning negizi bo'lgan. Bag'rikenglik tasavvufda insonning ma'naviy kamolot sari yuksalishida va jamiyatning tinchligini ta'minlashda hamda insonlararo birodarlik ruhini yoyilishida eng asosiy tamoyillardan biri bo'lganligini hozirgi zamon tasavvufshunoslari ham ta'kidlab o'tmoqda [8].

Islom dini ta'limotiga ko'ra, Alloh bandalarini bir-birlari bilan tanishib, tinch-totuv va ahillikda hayot

kechirishga buyurgan. Islom dinining muqaddas kalomi Qur'oni karimda:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

"Ey, insonlar! Darhaqiqat, Biz sizlarni bir erkak (Odam) va bir ayol (Havvo)dan yaratdik hamda bir-birlaringiz bilan tanishishingiz uchun sizlarni (turli-tuman) xalqlar va qabila (elat)lar qilib qo'ydik. Albatta, Alloh nazdida (eng azizu) mukarramrog'ingiz taqvodorrog'ingizdir. Albatta, Alloh biluvchi va xabardor zotdir" [9], deb marhamat qilingan.

Yuqoridagi oyatning mazmunini tahlil qiladigan bo'lsak, insoniyatning asli bir: hamma Odam Ato va Momo Havodan tarqalgan. Ayni chog'da, Alloh taolo ularni turli xalqlar va qabilalarga ajratib qo'ygan. Insonlar turli xalq va qabilalarga bo'linishining sababi o'zaro tanishish, hamkorlik qilish va bir-birlariga nisbatan adolatli bo'lishlikdir. Islom dini boshqa din vakillariga ham hurmat bilan munosabatda bo'lishni o'rgatgan. Ma'lumki, Islom o'zidan oldingi samoviy dinlarni ehtirom qilish bilan cheklanmay, o'sha din ahllariga cheksiz muruvvat ko'rsatgan. Ularning haq-huquqlarini qonun bilan mustahkamlab qo'ygan. Asrlar davomida bu qoidalarga amal qilib yashagan musulmonlar oralarida yashaydigan ahli zimmaga [10] muruvvat ko'rsatib, butun insoniyatga o'rnatib bo'lib kelishgan. Islom ilk davridanoq sobiq dinlarga hech qanday tazyiq o'tkazmadi, turfa mazhab va mafkuralarga qarshilik ko'rsatmadi. Islom birinchi kunlardanoq diniy bag'rikenglik muruvvat va tinchlikning olamshumul shiorlarini o'rtaga tashladi, bu haqida naqshbandiya tariqatida: "barcha samoviy dinlar bir manba, bir buloqdan suv ichadi, hamma payg'ambarlar birodardirlar, risolatda ular o'rtasida hech qanday afzallik yo'q, e'tiqodga, dinga majburlash mumkin emas, ilohiy diyonatlarning barcha ibodatxonalari himoya va mudofaa qilinishi kerak, dinlardagi itiloflar qotillik va adovatlariga sabab bo'lmasligi, yaxshilik, silai rahmdan to'smasligi lozim"[11], degan fikr ilgari surilgan.

Yuqoridagi fikrimizni Qur'oni karimdagi oyatlar ham isbotlaydi:

لَا يَنْهَىٰكُمْ اللَّهُ عَنْ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوا فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

"Din to'g'risida sizlar bilan urushmagan va sizlarni o'z yurtningizdan (haydab) chiqarmagan kimsalarga nisbatan yaxshilik qilishingiz va ularga adolatli bo'lishingizdan Alloh sizlarni qaytarmas. Albatta, Alloh adolatli kishilarni sevar" [12].

Alloh taolo bu oyati karimada mo'min-musulmonlarni boshqa millat va din vakillariga yaxshi munosabatda bo'lishga buyuradi va ularga nisbatan adolatli bo'lish lozimligini ta'kidlaydi. Jumladan, samarqandiy faqih Abu Lays Samarqandiy "Bahrul ulum" nomli tafsir kitobida ushbu oyat tafsirida: "O'zga din vakillari bilan bordi-keldi qiling, ular bilan adolatli muomala qiling", deb qayd qilgan. Movarounnahrlik mashhur mufassir Abul Barakat Nasafiy "Madorikut tanzil" asarida mazkur oyat sharhida: "O'zga din vakillariga ehtirom ko'rsating, ularga so'z bilan ham, ish bilan ham yaxshi muomalada bo'ling", deb bayon etgan.

Tasavvuf ta'limoti nazariyotchilari ham har bir kishining qaysi dinga mansubligidan qat'iy nazar, avvalo, uning insonligi uchun odamiylik nuqtai nazaridan hurmat qilish lozimligini ta'kidlagan. Mang'itlar davri tarixchilari bag'rikenglikni shunday izohlashgan: "Masihilar, yahudiylar va musulmonlar hukumat ishlarida birga ishlar edilar" [13]. Bu kabi misollarni tarixchilar manbalaridan ko'plab keltirish mumkin. Muhiddin Baqiyning "Va'z ul-ahbob" asarida ham Buxoro amirligidagi turmush tarzi haqida quyidagi ma'lumotlar keltirilgan:

Mexmonon, sayyoxon, olimon meoyand.

Onho dilkushod va kushodadil hastand [14].

Tarjima: "Kelsalar mehmonlar, sayyohlar, ilmi toliblar.

Kutib olar bag'rin ochib ko'ngli ochiqlar".

Yuqoridagi misralarda Buxoro amirligida insonlarning ko'ngli ochiqligi, mehmondo'stligi va bag'rikengligi tasvirlangan. Buxoro amirligida mang'itlar davrida yashab o'tgan olimlarning ham bag'rikeng va mehmondo'st bo'lganligi shubhasiz, o'sha davrda Buxoroga tashrif buyurgan ilm toliblarining cheki va chegarasi bo'lmaganligi fikrimizni isbotlaydi, qolaversa, ko'plab jahon olimlari ham bu haqida ta'kidlashadi.

Xulosa va takliflar. Hozirda jahonda yuz berayotgan diniy toqatsizlik holatlari boshqa din vakillariga o'ta murosasizlik, bir din ichidagi mojaroli munosabatlar hamda dunyoviy tuzumga qarshi kurash yoki xalqaro darajadagi qarama-qarshiliklar bilan bog'liq bo'lib turibdi. Zero, barcha dinlar qatori Islom o'zidan avvalgi dinlarni (yahudiylik, nasroniylik) e'tirof etibgina qolmasdan, ularning madaniyat va an'analariga ehtirom bilan qarashga hamda ular bilan adolatli munosabatda bo'lishga buyurgan. Islom doimo barcha din va e'tiqod vakillarini adolat o'rnatishda, xavfsizlikni ta'minlashda va begunoh odamlarni qoni to'kilishini oldini olishda hamkorlik qilishga chaqiradi.

Yurtimizda azaldan bag'rikenglik g'oyasi bosh mafkura bo'lgan, hozirda ham O'zbekiston hukumati odilona, diniy bag'rikenglik siyosatini olib bormoqda. Respublikada islom bilan bir qatorda 17 ta diniy konfessiya erkin faoliyat ko'rsatmoqda. Fuqarolarning millati, dini, irqidan qat'iy nazar barcha uchun teng huquqlar qonun orqali kafolatlangan. Ma'lumki, millatlararo munosabatlar millatlar, etnik

guruhlarining o'zaro va turli millat vakillarining shaxslararo aloqasi, munosabatidek ikki shaklda mavjud bo'ladi. Millatlararo munosabatdagi barqarorlik o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi. Mamlakatimizga tatbiqan olinganda esa, millatlararo munosabatlarning tenghuquqlilik, o'zaro hurmat, do'stlik va hamkorlikka asoslangan o'ziga xos holati – millatlararo totuvlik qaror topganini alohida qayd etish lozim, boshqacha qilib aytganda, oqilona tashkil etilgan milliy siyosat natijasida muayyan kuchlar alanga olishidan manfaatdor bo'lgan, mustabid tuzum davrida darz keta boshlagan etnik munosabatlar istiqloq tufayli mutlaqo yangi asosda rivoj topdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 19 sentyabr kuni BMT Bosh assamblyasining 72-sessiyasida yuksak minbardan turib, sessiya ishtirokchilariga «Ma'rifat va diniy bag'rikenglik» deb nomlangan maxsus rezolyusiyani qabul qilish taklifi bilan chiqdilar. Ushbu rezolyusiyaning qabul qilinishi diniy erkinlikni ta'minlash, bag'rikenglik va o'zaro hurmatni qaror toptirish, e'tiqod qiluvchilarning huquqini himoya qilish, ularning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslikdan iborat [15]. Xulosa qilib aytganda, bugungi tinchlik va taraqqiyotimiz ko'p millatli O'zbekiston jamiyatining bag'rikengligi asosida jamiyatda totuvlikka asoslangan xalqparvar siyosat tantanasidan dalolatdir. O'nlab diniy konfessiyalarning faoliyati O'zbekiston xalqining bag'rikenglik, tinchlik va totuvlikka moyilligidan guvoh bo'lib, madaniyatlararo muloqot konssepsiyasining tantanasi ushbu jamiyatda o'zining to'liq isbotini topganligini bildiradi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. БМТнинг 72-сессиясида сўзлаган нуткидан. 2017 йил 20 сентябрь. АҚШ.
2. Мирзо Абдулазим Сомий Бўстоний. Тарихи салотини манғития. ЎзР ФАШИ қўлёзмаси, инв. № 4330/VI. 112 а.
3. Мусохон Даҳбедий. Наводир ул-маориф. Бухоро давлат музей қўриқхонасида № 27806/11. 164-бет.
4. Қуръони Карим маъноларининг таржимаси - Ўзбекча таржима, таржимон: Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Нисо сураси, 58-оят.
5. Минг бир хадис. – Т. I / Арабчадан Абдулазиз Мансуров таржимаси. Т.: Ўзбек маскани, 1991, 80-бет.
6. Маърифат зиёси / Таҳрир хайъати: А. Мансур, И. Усмонов. – Т.: Тошкент ислом университети нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2015, 21-бет.
7. Мусохон Даҳбедий. Наводир ул-маориф. Бухоро давлат музей қўриқхонасида № 27806/11. – 242 а-бет.
8. Necdet Tosun. Türkistan dervişlerinden yadigar (Orta Asya Türkçesyle yazılmış tasavvuf eserler). –Istanbul. 2011, 86-бет
9. Қуръони Карим маъноларининг таржимаси - Ўзбекча таржима, таржимон: Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Хужурот, 13.
10. Аҳли китоблар назарда тутилган.
11. Абдуллаев А. Тасаввуф ва унинг намояндалари. –Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009, 191-бет.
12. Қуръони Карим маъноларининг таржимаси - Ўзбекча таржима, таржимон: Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Мумтаҳана, 8.
13. Абдулазим Сомий. Даҳмаи шоҳон. Бухоро музейи қўлёзмаси, инв.№ 23720/11. –84-бет.
14. Муҳиддин Бақий. Ваъз ул-Аҳбоб. Бухоро давлат музей қўриқхона қўлёзмаси, №29101/11. –126 а-бет.
15. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2017 йил 19 сентябрдаги БМТ Бош ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи / «Халқ сўзи» 2017 йил 20 сентябрь, № 189 (6883).